

Forvaring og forsvaring

Svein Øverland

psykologspesialist, leder av Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet (NERS)

Denne månedens kronikkforfatter, er psykologspesialist og assisterende seksjonssjef ved Sentral fagenhet, avdeling Brøset, St. Olavs Hospital, og forfatter. Sammen med Arnulf Kolstad, Karen Kollien Nygaard, Ole Jacob Madsen, Siri Gullestad og Karine Skaret er han invitert av Tidsskriftet som fast kronikør. Neste måned: Arnulf Kolstad.

Han smiler. Og jeg ser. Studerer leppene hans mens de kontrollert signaliserer noe jeg ikke forstår. De lager ord jeg ikke bryr meg om. Fordi jeg vet at de ikke betyr noe. Ordene er fristende finurlige, men sikre feilkilder. De kan ikke hjelpe meg til å forstå hva han har gjort, hvordan han er, hva han er. Men leppene har en vinkel til øynene og en manglende forbindelse til det blasse blikket – som gjør meg urolig interessert. Det er noe der, men jeg vet ikke hva.

Vi har begge et prosjekt med den andre. Jeg vet hva han vil med ordene, hvorfor han vil snakke. Han vet hva jeg vil, hva jeg er for en fyr, hva min rolle er, og hva jeg håper at den kan bli. Vi vet begge at vi ikke vil det samme. Han er dømt for drap, for et helt liv av dyssosialitet. Han er en sånn som i tillegg til straff forvares for at andre skal forsvares. Og jeg er en sånn som skal vurdere når og om han igjen skal slippes ut. Han er i fengsel for å straffes, kanskje også for å sone. Jeg er her for å vurdere og rehabiliterer, kanskje også behandle. Bortsett fra at vi begge er menn i vår beste alder og befinner oss ved samme bord i samme rom i samme bygg i samme by, har vi bare dette «kanskje» til felles. Et «kanskje» som få tror på. Kanskje kan han bli motivert til «å jobbe med seg selv», og kanskje kan jeg «motivere ham» til det. Men få tror vel egentlig på det.

Skal vi torturere dem? Behandle dem? Drepe dem? Tilgi dem? For meg er det like viktig å diskutere dette som nye retningslinjer for rettspsykiatriske erklæringer

Etter 22. juli er alle enige om at vi har vært for naive. Kritikerne har pekt på alle som har gjort feil. Politiet, politikerne, psykiaterne og psykologene. Andre har benyttet anledningen til frenetisk å rope ut sine fanesaker, til å kreve endringer i holdninger, systemer og maktforhold. Og bra er det. Det er i kriser man kan finne nye løsninger. Men det er forskjell på å ha et åpent sinn og hull i hodet. Det kan ta litt av, for å si det folkelig. I lunsjpausene diskuteres det åpent om det ikke hadde vært best å innføre dødsstraff, de fleste synes skjønt enige om at det beste hadde vært om politiet hadde drept Behring Breivik på stedet, og i vårt eget tidsskrift debatteres det seriøst om å gjeninnføre ondskap som vitenskapelig begrep. Vel, i så fall anbefaler jeg at vi likeså godt innfører «dumskap» som vitenskapelig begrep. Gudene skal vite at det er likeså mye av det som «ondskap» for tiden.

Men la oss ta et steg tilbake. Vi er psykologer. Vi kan en del om både «det ubevisste sjeleliv» og normalpsykologi. For meg er det tydelig at vi som nasjon er i en sorgprosess. Og som psykologer vet vi at sorgprosessen (svært forenklet) kan deles inn i faser; fra sjokkfasen via reaksjonsfase til reparasjonsfasen og til slutt nyorientering. Vi vet at sorgbearbeiding innebærer å møte tema som

sinne, overlevelsesskyld, leting etter mening og syndebukker, bearbeiding av hendelsen og det å lære seg til å håndtere vanskelige følelser. At sorg kan få frem det beste og det verste i mennesker. At det er slik det er, at det er naturlig. Ingenting av dette burde overraske oss.

Sjokk. Hvordan beskrive sjokket? Mange har prøvd seg, også her i Tidsskriftet, men ingen har klart å beskrive det uhyrlige som skjedde den dagen. Men alle sto samlet i den fasen. Rosetogene. Den spontane nasjonalsangen. Mange fant igjen verdier de trodde var glemt. Selv sto jeg tett inntil hundrevis av ukjente mennesker rundt Olav Trygvassonstatuen i øsende regn. Først taust, så syngende. Vi kjente fellesskapet selv om vi ikke helt forsto hva som skjedde. Noe slikt opplever jeg neppe noensinne igjen.

Så kom reaksjonsfasen. Alle kommentarene, ekspertene, analysene. Den formelle, kliniske, logiske, byråkratiske, brutale rettssaken. Det som skulle bli bearbeiding av et nasjonalt traume, ble heller begynnelsen på beklagelsene og beskyldningene. Og der står vi nå, og vet ikke helt hvor veien fører oss videre.

Breivik ble dømt til forvaring, men de fleste vet ikke hva det er, annet enn som et slags synonym for livsvarig fengsel uten permisjon. Jeg har aldri møtt Anders Behring Breivik. Men jeg har møtt mange drapsmenn og mange som er dømt til samme straffereaksjon. Det kan med rette hevdes at det er noe spesielt med ham og det han har gjort, men gudene skal vite at det også finnes mange andre farlige psykotiske og psykopatiske personer fra før i lille Norge. Spørsmålet er hva vi skal gjøre med det. Hva skal vi gjøre med han og dem? Skal vi gjøre soningen verst mulig slik at ofrene føler seg bedre av den grunn? Skal vi torturere dem? Behandle dem? Drepe dem? Tilgi dem? For meg er det like viktig å diskutere dette som nye retningslinjer for rettspsykiatriske erklæringer og om Politiet skal ha ett eller flere helikoptre.

Faktum er at det allerede finnes godt over hundre personer som er dømt til forvaring. Alle disse har utført grusomme handlinger. I tillegg er de dømt nettopp til en særreaksjon fordi det vurderes at de både er strafferettslig tilregnelige og at det er høy risiko for at de kan begå nye straffbare handlinger. Fra forskriften om gjennomføring av forvaring heter det blant annet at «Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet». I rettsog sikkerhetspsykologisk praksis betegnes dette som henholdsvis risikoprinsippet og vekstprinsippet.

I Norge har vi tradisjon for rehabilitering i tillegg til straff, og fagfolk innenfor kriminologi og psykiatri har kranglet i årevis om hvilke av de to som skal ha forrang. Det som er sikkert, er at jo mer sikkerhet som kreves, dess vanskeligere er det å samtidig legge til rette for endring. Og jo mer man legger til rette for endring, dess mer må man ta sjanser som kan svekke samfunnets sikkerhet. Dette er et vanskelig, men ikke umulig dilemma. Et dilemma som psykologer og psykiatere i fengsel og sikkerhetsavdelinger over hele landet må forholde seg til hver eneste dag. Men det er sjelden man hører noe om det. I hvert fall så lenge ting går greit. Men når man bommer på balansen, er kritikerne raskt til stede. Slik skal det være. Men jeg savner diskusjon om dette temaet «i fredstid». Og jeg savner fagfolk, for eksempel psykologer, som klarer å presentere og diskutere dilemmaet uten å bli populistiske eller bedreviterske.

Hvilke sorgfase er vi i nå? Reparasjonsfasen? Nyorientering? Eller er sorgprosessen i ferd med å bli fastfrosset til «komplisert sorg» eller en nasjonal posttraumatisk stresslidelse (PTSD)? Hvordan skal vi best mulig komme videre til neste fase? Vi vet svaret. Det handler om å ikke glemme, men la rasjonaliteten mer enn emosjonaliteten prege de kommende diskusjonene. Det er mange viktige temaer å ta tak i. Kall meg gjerne naiv, men jeg tror at det på sikt kan føre til at mye blir bedre. Og jeg håper at et av diskusjonstemaene videre blir hva vi skal gjøre med personer som blir dømt til forvaring.